

מיתוסים בהצלת יהודי דנמרק בשואה

עומר ברקמן

מבוא

באפריל 1940 כבשה גרמניה את דנמרק. שלא כבמקומות אחרים באירופה, תמורת כניעתה של דנמרק אפשרו הנאצים לכל מערכות השלטון המקומיות להמשיך ולשלוט בארצן. מצב זה היה נוח במידה רבה גם ליהודי דנמרק, שאליהם התייחסו הרשויות כאל אזרחים לכל דבר. במהלך 1943 עלתה על שרטון מערכת היחסים בין הדנים לנאצים, ובאוקטובר של אותה שנה החל מבצע ללכידתם ולגירושם של יהודי דנמרק. בנקודה זו התרחש דבר יחיד במינו, ובמבצע הצלה נרחב הוברחו כמעט כל היהודים לחוף מבטחים בשוודיה השכנה. כך ניצלו חייהם של יותר מ־7,000 יהודים. במשך כחצי מאה זכה 'מבצע ההצלה הדני' לתשבחות ונקשרו לו כתרים שלא זכה להם שום גורם אחר שהציל יהודים בשואה. המלך, המחותרת והעם הדני - כולם הונצחו בישראל ברחובות, בכירות, בכול, בחורשה ובאנדרטה.¹ שרשרת האירועים תוארה בהרחבה בעיתונות ובספרות והודגשה ייחודיותם. כך למשל כתב יוליוס מרגולינסקי, פעיל בולט בקהילה היהודית בדנמרק, בהקדמה למהדורה העברית של ספרו המפורסם של אגה ברטלסן (Bertelsen) **אוקטובר 43**:

מאורע יחיד במינו זה בהיסטוריה, שהיה מלא אירועים דרמטיים נחשב לא רק ביתר ארצות תבל כאחת מקרני האור המעטות בגורלם הטרגי של היהודים [...] אלא גם בהיסטוריה של דנמרק תשאר הצלת היהודים לאורך ימים עדות מזהירה לנאמנותו המסורה והאמיצה של העם הדני [...] בתנ"ך מסופר

* תודה לפרופסור חוי דרייפוס שבעידודה יצאתי לחקור את ארצות הצפון.
1 ראו למשל: משה בייסקי, 'על חסידי אומות העולם', בתוך: ישראל גוטמן (עורך), נסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה - הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השני של חוקרי השואה, יד ושם, ירושלים תשל"ו, עמ' 534; 'הצלת יהודי דנמרק, אתר יד ושם: <http://www.yadvashem.org/he/righteous/stories/denmark> (אוחזר ב־25.3.2018); Sofie Lene Bak, *Nothing to Speak of – Wartime Experiences of the Danish Jews 1943-1945*, The Danish Jewish Museum, Copenhagen 2011, p. 228

במגילת אסתר על מאורע שקרה לפני 2,500 שנה, כאשר הישוב היהודי בפרס היה נתון בסכנת השמדה [...] לפני כ־12 שנים מצא עצמו הישוב היהודי בדניה במצב דומה [...] לולא נסתיימה עריכת התנ"ך שלנו [...] היה מתקבל על הדעת שהתאור של 'אוקטובר 43' ייכלל בין התאורים הקדושים לזכרון תמיד לדורות הבאים.²

מאמר זה מבקש לעסוק בממדיו של המיתוס האופף את סיפור הצלת יהודי דנמרק, מיתוס שמרגולינסקי מדגים כאן היטב. נקודת המוצא שלי היא הנופך הרומנטי־הרואי־מימי שנוסף למבצע ההצלה ברבות השנים - נקודה שכבר עמדו עליה חוקרים רבים ובהם גם אלו שרואים במבצע הזה קרן אור המאירה את חשכת התקופה. נראה כי על רקע תוצאותיה האיומות של מלחמת העולם השנייה וחורבן יהדות אירופה, הצורך להאדיר את מבצע ההצלה היה כמעט מתבקש. דברים ברוח זו באים בהקדמה שכתב שלום אָש לגרסה האנגלית של ספרו של ברטלסן:

על גבי מבול החטאים, השנאה והדם שהיטלר שחרר על העולם, שטה תיבה קטנה ששימרה ללא פגע את המורשת המשותפת להשקפה יהודית־נוצרית, ההשקפה אשר נוסדה על העיקרון הכפול, של אהבת האל ושל אהבת האדם. [...] [התיבה] ניצלה על ידי גבורתם של כמה קדושים. הבה נשחרר עתה מהתיבה את טוב הלב שניצל מפני השמדה, הבה נפיץ אותו על פני העולם.³

העצמת הממד הדרמטי של האירועים חדרה גם לתיאורים שצפוי שיהיו אובייקטיביים מעצם טבעם. כך למשל בתיאורו של משה בייסקי, שופט בית המשפט העליון בדימוס ויו"ר הוועדה לציון חסידי אומות העולם ביד ושם: הוא ציין כי הרדיפות נמשכו שלושה ימים ולא כמה שבועות כפי שהתרחשו בפועל; תיאר את הנמל בקופנהגן כשורץ באניות שעמדו מוכנות לגירוש היהודים, בשעה שלמעשה הייתה אנייה אחת כזאת בלבד; וציין כי האופן שבו פעל העם הדני כולו מוכיח כי הפתרון הסופי של יהודי אירופה לא היה יוצא אל הפועל אילו היו העמים האחרים נוהגים כמותו.⁴

נקודה אחרונה זו מהווה תוספת חשובה: הצלת יהודי דנמרק נהפכה עם השנים

2 יוליוס מרגולינסקי, בהקדמה לספר של אגה ברטלסן, *אוקטובר 43*, מ' ניומן, תל אביב תשט"ו, ללא ציון מספר עמוד.

3 Sholem Asch, in Aage Bertelsen, *October 43*, John Spencer, London 1955, pp. 10-11

4 Moshe Bejski, in Carol Rittner and Sondra Myers (eds.), *The Courage to Care: Rescuers of Jews During the Holocaust*, New York University Press, New York 1986, pp. 130-131

לדגל לנופף בו אל מול אומות העולם; דגל המוכיח כביכול שאזרחי המדינות הכבושות יכלו להתנגד לנאצים ולהציל את היהודים שהתגוררו בתחומן.

***

כארבעים שנה לאחר התרחשות האירועים החלו לצוץ בקיעים ראשונים בתיאורו הכמעט אידיולי של המבצע ובמיתוס שאפף אותו. בשנות השמונים טענה טטיאנה ברוסטין-ברנשטיין כי יצאה הוראה מברלין שלא להפריע ליהודים להימלט לשוודיה;⁵ בשנות התשעים טען גונר פאולסון שקשה לקרוא למה שקרה בדנמרק 'הצלה', כי למעשה היה זה 'סילוק' של יהודים בידי גרמנים אגב הקצאת משאבים מזערית;⁶ בהמשך, בנט בלודניקוב חשף צדדים אפלים במדיניותה של דנמרק כלפי יהודים;⁷ בשנים האחרונות, מחקרים שבאים להתנגח עם המטא-נרטיב המקובל כמעט שהפכו לדבר שבשגרה, ואחד החשובים שבהם הוא מחקרו של איתן הולנדר. הולנדר טוען כי הצלת היהודים התאפשרה לא בזכות אופיו של העם הדני ולא בזכות תרבותו, אלא בעיקר בזכות העובדה שהשלטון הדני באותן שנים פשוט שיתף פעולה עם הנאצים שיתוף הדוק יותר מכל שלטון אחר במערב אירופה.⁸

מאמר זה אינו מבקש לחדש אמתות היסטוריות שנחקרו שתי וערב לאורך השנים, אלא לדון במיתוסים בולטים הקשורים להצלת יהודי דנמרק ובפער שבינם ובין מה שהתרחש במציאות. המאמר ידון בארבעה מיתוסים כאלה מתוך ניסיון לתאר את

5 טטיאנה ברוסטין-ברנשטיין, 'ניסיון הנפל לגרש את יהודי דנמרק בדיון ההיסטוריוגרפי', *יד ושם - קובץ מחקרים*, יז (תשמ"ז), עמ' 299-327; ראוי לקרוא גם את מאמר התגובה של הנס קירשהוף, מבכירי ההיסטוריונים הדנים של התקופה: 'ס"ס גרופנפיהרר ורנר בסט והאקציה נגד יהודי דנמרק - אוקטובר 1943', *יד ושם - קובץ מחקרים*, כד (תשנ"ה), עמ' 145-167.

6 Gunnar S. Paulsson, 'The "Bridge over the Øresund": The Historiography on the Expulsion of the Jews from Nazi-Occupied Denmark', *Journal of Contemporary History*, 30, 3 (1995), pp. 431-464. וגם על מאמר זה הגיב קירשהוף: Hans Kirchhoff, 'Denmark: A Light in the Darkness of the Holocaust? A Reply to Gunnar S. Paulsson', *Journal of Contemporary History*, 30, 3 (1995), pp. 465-479.

7 Vilhjálmur Ö. Vilhjálmsson and Bent Blüdnikow, 'Rescue, Expulsion, and Collaboration: Denmark's Difficulties with its World War II Past', *Jewish Political Studies Review*, 18, 3-4 (2006), pp. 3-29. קודמים של בלודניקוב).

8 Ethan J. Hollander, 'The Banality of Goodness: Collaboration and Compromise in the Rescue of Denmark's Jews', *Journal of Jewish Identities*, 6, 2 (2013), pp. 41-66.

הסיפור ההיסטורי, לעמתו עם המציאות בשטח כפי שתוארה במחקרים קודמים, ולתהות על האופן שבו התפתח.

'מיתוס המלך'

אחד המיתוסים המרכזיים באשר להצלת יהודי דנמרק גורס כי כאשר הורו הנאצים ליהודים בדנמרק לענווד טלאי הצהוב, ענד כריסטיאן העשירי מלך דנמרק בעצמו את סימן הזהוי באקט הרואי של הזדהות עם תושבי ארצו היהודים. תיאור כזה מביא למשל הסופר האמריקני ליאון יוריס (Uris), בספרו **אקסודוס** (1958):

ואו יצא הצו [...] : על כל היהודים לענווד על זרועם סרט צהוב עם מגן־דוד. באותו לילה שודרה מטעם המחתרת הודעה לכל בני העם הדני. ' [...] המלך אמר, כי אין כל הבדל בין אזרח דני אחד למשנהו. הוא עצמו יענווד את ה"מגן־דוד" הראשון והוא מצפה, כי כל דני נאמן יעשה כמוהו'. למחרת היום ענדו כמעט מחצית אנשי קופנהגן סרטי מגן־דוד על זרועותיהם. ויום אחד לאחר־מכן ביטלו הגרמנים את הצו.⁹

מיתוס זה ממשיך להופיע גם בשנים האחרונות. כך למשל, בספר ילדים אמריקני שיצא לאור ב־2006 מאויר המלך הדני רכוב על סוס כשהוא עונד בהרואיות את הטלאי.¹⁰ אך לא בספרות היפה בלבד - הוא מופיע גם בספר לימוד בנושא השואה שיצא לאור בסוף שנות התשעים, פרי עטה של חברת ההנהלה והמועצה הפדגוגית ביד ושם.¹¹ הגדילו לעשות כמה מחברי בית הנבחרים האמריקני שבשנת 2001 חלקו כבוד למלך הרוכב על סוסו ברחובות קופנהגן ענווד בטלאי צהוב.¹² למיתוס זה אין אחיזה במציאות, והמחקר ההיסטורי שלל את אמתותו פעמים רבות - הנאצים מעולם לא דרשו מיהודי דנמרק לענווד את הטלאי. רק בשנים האחרונות נחשף המקור של המיתוס: בספטמבר 1941 שאל ראש הממשלה הדני את

9 ליאון יוריס, **אקסודוס (יציאת אירופה)**, סטימצקי, ירושלים תשי"ט, עמ' 89.

10 Carmen A. Deedy and Henri Sorensen, *The Yellow Star – the Legend of King Christian X of Denmark*, Peachtree, Atlanta 2000. מן ההגינות לציין שהמחברים מסייגים את האמתות ההיסטורית של הסיפור.

11 גילי קרן, **שואה - מסע אל הזיכרון**, ספרי - אור עם, תל אביב תשנ"ט, עמ' 150-151. אני מודה לד"ר אורנה קרן כרמל על ההפניה למקור זה.

12 Vilhjálmur Ö. Vilhjálmsson, 'The King and the Star – Myths created during the Occupation of Denmark', in: Mette B. Jensen and Steven L.B. Jensen (eds.), *Denmark and the Jews*, Institute for International Studies, Copenhagen 2003, p. 102

המלך, בשיחה שקיים אתו ביחידות, כיצד יש להגיב אם יקשיחו הכובשים הגרמנים את עמדתם כלפי יהודי דנמרק. המלך ענה לו, כך תיעד הוא עצמו ביומנו לאחר הפגישה, שיש להתנגד לכל פגיעה באזרחים דנים, שעליהם מגינה חוקת דנמרק, ושאם בסופו של דבר תהיה דרישה כזאת, הגישה הנכונה תהיה שנענוד 'כולנו' את מגן הדוד. אפשר להאמין לעדות זו של המלך, אחרת יהיה קשה להסביר איך ארבעה חודשים לאחר מכן הומחשה סצנה דומה בקריקטורה שפורסמה בעיתון שוודי.¹³

על כל פנים המיתוס נולד עוד קודם שגורשו היהודים. יהודי דנמרק האמינו כי פקודת הטלאי לא חלה עליהם בזכות איומו של המלך כי יענוד גם הוא את אות הקלון.¹⁴ עד מהרה התפשט המיתוס גם מחוץ למדינה: כבר בתחילת שנת 1942 דווח בתקשורת האנגלית והאמריקנית כי המלך איים בהתפטרות אם ייפגע מי מנתניו היהודים, ומאותה העת החלו ציטוטים סביב העניין אגדות מאגדות שונות.¹⁵

נראה שאת צמיחת המיתוס יש להבין על רקע ההתרחשות ההיסטורית הרחבה יותר: ב־9 באפריל 1940 פלשו הנאצים לדנמרק. בתוך פחות משעתיים נכנע הקבינט הדני בראשות המלך לדרישות הגרמניות, כדי להשיג 'כיבוש ידידותי'. שלא כמלך נורווגיה, שארצו התנגדה בראש מורם לכיבוש, מלך דנמרק הפך מחוץ לגבולות ארצו לסמל של כניעה בפני הנאצים. דוגמה מעניינת שממחישה זאת היטב מובאת בגיליון *The Washington Post* מ־22 בנובמבר 1942, ובו פורסמה תמונה של מלך דנמרק כחלק מחידון לקוראים המתבקשים לזהות את האישיות לפי ההגדרה: 'האומה של השליט לעיל לא הציבה שום כוח מזוין בדרכם של הנאצים, והקלה על כיבוש נורווגיה'.¹⁶

כיצד הפכה דמותו של המלך מאסקופה נדרסת לגיבור מציל? הגוף שוודאי אחראי לטיפול המיתוס היה *The National America Denmark Association* (NADA), אשר בו היו פעילים דנים שביקשו לשפר את תדמיתה החבולה של דנמרק לאחר כניעתה לנאצים. הארגון, שנוסד באפריל 1940 בשיקגו, עם תחילת הכיבוש הנאצי בדנמרק, הוציא עלון מידע לציבור ואפילו שכר לצרכיו את שירותיו של אדוארד ברנייס (Bernays), יהודי־אמריקני ממוצא אוסטרי שנחשב לאבי תורת יחסי הציבור.¹⁷

13 Bo Lidegaard, *Countrymen*, Atlantic Books, London 2014, Author's Note
 14 לני יחיל, הצלת היהודים בדניה - דמוקרטיה שעמדה במבחן, י"ל מאגנס ויד ושם, ירושלים תשכ"ז, עמ' יד, 42.

15 שם, עמ' 36-37, 41; Vilhjálmsón, 'The King and the Star', pp. 103-106;
 108-110.

Ibid., p. 106 16

17 Ibid., pp. 106-108; Edward L. Bernays, *Biography of an Idea – Memoirs of Public Relations Counsel*, Simon and Schuster, New York 1965, p. 606

חשוב לציין כי המיתוס לא התפתח יש מאין - והוא גם לא רק תוצאה של יחסי ציבור טובים - המלך אכן סלד מהפליית היהודים לרעה. כך למשל, בשנת 1942 הוא כתב מכתב לרב ד"ר מרקוס מלכיאור, ששימש כרב הראשי בפועל במדינה, ובו הביע את צערו על ניסיונם של לאומנים דנים להצית את בית הכנסת הגדול של קופנהגן. המכתב נכתב בכתב ידו של המלך, מחווה יוצאת דופן מבחינת בית המלוכה. מאוחר יותר, כאשר הורע מצבם של היהודים, פנה המלך ישירות לגרמנים וניסה לפעול לטובתם;¹⁸ ישנן אף עדויות לכך שהוא תרם מכספו לטובת הברחת יהודים.¹⁹ דוד מלכיאור, בנו של הרב מרקוס מלכיאור, ניסה להצדיק את התפתחות המיתוס בטענה כי 'אין עוד ארץ שם נערך מבצע הצלה בממדים של דנמרק [...] זו המשמעות האמיתית מאחורי הסיפור על המלך כריסטיאן והטלאי הצהוב'.²⁰ ואולם כפי שראינו, להתפתחות המיתוס תרם גם הרצון לשפר את תדמיתם הפגועה של הממלכה והמלך בעיני העולם.²¹

'מיתוס הסכנה'

מיתוס אחר הקשור ביהודי דנמרק מדגיש כי מפעל ההצלה בוצע נוכח סכנת מוות שריחפה מעל ראשיהם של היהודים הנמלטים ומציליהם הדנים. הסופר האמריקני הרולד פלנדר (Flender) פרסם בשנות השישים ספר חשוב ששמו *Rescue in Denmark* ובו שילוב של סקירה היסטורית מקיפה עם שלל עדויות ממקור ראשון. בפרק הדין בהשתתפותה של מערכת הבריאות הדנית במבצע ההצלה, הוא מתאר את פעולתם של הרופאים והאחיות בבית החולים בִּיסְפֶּבְּיֶרג (Bispebjerg) שבקופנהגן בהדגישו את ממד הסכנה. לפי פלנדר דאג צוות בית החולים להביא את היהודים למזחים ולהעלותם על סירות הצלה - שם הם נתקלו בפשיטות של כוחות גרמניים, וכמה רופאים ואחיות נורו למוות. בהקשר אחר הוא מוסיף כי 'מדי פעם, הגרמנים היו פושטים על חדר-הניתוחים של בית החולים ביספביירג, וכאשר נתפס רופא מבצע ניתוח בחולה

- 18 יחיל, *הצלת היהודים בדניה*, עמ' 42-43, 133; Lidgaard, *Countrymen*, pp. 19-20.
- 19 Dan Kaznelson, 'Northern Light in White Coats – The Danish Medical Men and the German Occupation', *Dansk medicinhistorisk årbog*, 1 (2012), pp. 156-157; Marcus Melchior, *A Rabbi Remembers*, Lyle Stuart, New York 1968, pp. 171-172.
- 20 דוד מלכיאור, 'הזדהות המצילים עם קורבנות הנאצים', גשר - כתב עת לעניינים יהודיים, 116 (תשמ"ז), עמ' 151.
- 21 Vilhjálmsón, 'The King and the Star', p. 115

יהודי, הגרמנים היו יורים במכונת־ירייה והורגים את החולה, הרופא וכל שאר הצוות המסייע שהיה בחדר'.²²

אם מביאים בחשבון את מספרם המצומצם של היהודים שנשארו בקופנהגן באותם ימים של רדיפות, ומנסים להעריך כמה מהם נזקקו לניתוח דווקא באותה שעה, אזי מבינים שהסיפורים האלה מופרכים וחסרי שחר;²³ ובכל זאת, הם שימשו כאבני היסוד לבנייתו של 'מיתוס הסכנה'. הרברט (נחום) פונדק, יליד קופנהגן ולימים עיתונאי ועורך ראשי של היומון הדני *Politiken*, היה אחד התורמים המרכזיים לטיפוחו של מיתוס זה. בספרו הוא מציין ש־190 יהודים נתפסו בעצם מעשה הבריחה בים, ועל משפחתו שלו הוא מעיד שהתמזל מזלם שישבו משותקים מפחד, שאלמלא כן היו עולים על הפלגה מסוימת שבה לכדו הגרמנים שמונה ספינות דיג עמוסות בפליטים, שלחו למאסר 12 מבריחים והחרימו את סירותיהם.²⁴ מפורט ככל שהיה סיפור זה, אין לו שום אחיזה במציאות. למעשה אף לא יהודי אחד נתפס בים, ואין זה פלא בהתחשב בכך שמפקד הכוחות הגרמניים הימיים החליט להשבית באותם ימים ממש את כל סירות הפטרול שלו 'לצורך תיקונים'.²⁵

פונדק היה כבן 15 בזמן שעלה עם משפחתו לסירת ההברחה ונמלט לשוודיה. את ליל הבריחה הוא מתאר כ'לילה מוצלח לברוח מפטרול־יהים הגרמניים', בלי שהוא מסביר מה נשתנה הלילה הזה מהלילות האחרים. כאשר הנער הבורח מביט לאחור הוא רואה על החוף את ידיד המשפחה ואת אשתו של הדייג־המברית, שניהם כורעים על ברכיהם בחול ופושטים את ידיהם מעלה בתפילה. עוד מתאר פונדק את אלומות האור הגרמניות, מחפשות אותם בחשכת הליל, את משתפי הפעולה הדנים שסייעו לגרמנים בחיפוש, ואת השתיקה המתוחה של הדייג בדרכם לחוף המבטחים.²⁶ הנרטיב השולט בעדויות הוא שאכן היה זה מבצע חילוץ דרמטי הכרוך בסכנת חיים, שהיו בו רדיפות אכזריות, נוכחות מסיבית של פטרולים גרמניים, חיפושים על סירות ההברחה, התנגשויות חמושות בין רודפים גרמנים למצילי יהודים, יריות, מקרי התאבדויות, תכניות התאבדות וחניקה כמעט למוות של תינוקות בוכים.²⁷

Harold Flender, *Rescue in Denmark*, Holocaust Publications, New York 22
[1963] 1991, pp. 9-10, 123-124

23 ראו את מחקרו של ד"ר דן כצנלסון, ניצול יליד דנמרק, על אודות הרופאים הדנים בצל הכיבוש הגרמני: 'Northern Light in White Coats', Kaznelson.

24 נחום (הרברט) פונדק, *בדנמרק זה לא יכול לקרות: מבצע הברחת יהודי דנמרק לשוודיה באוקטובר 1943*, זמורה ביתן, תל אביב תשנ"ו, עמ' 13, 20.

25 יחיל, *הצלת היהודים בדניה*, עמ' 186, 189; Bak, *Noting to Speak of*, pp. 38-39; Hollander, 'The Banality of Goodness', p. 55; Kirchhoff, 'Denmark: A Light in the Darkness', p. 468.

26 פונדק, *בדנמרק זה לא יכול לקרות*, עמ' 38.

27 ראו למשל: ברטלסן, *אוקטובר 43*, עמ' 12-14, 25, 34, 59, 69, 72-77, 82, 82, 92, 95-96,

עדות להתקבלותו של הנרטיב נמצאת ב־22 תוארי 'חסיד אומות העולם' שניתנו למצילים דנים,²⁸ שהרי החוק מתנה קבלת תואר כזה בכך שהמציל סיכן את חייו שלו בתהליך.

המציאות מציעה תמונה מורכבת יותר. לני יחיל, ראשונת חוקרי הצלת יהודי דנמרק, הביאה בספרה את עדותו של ארלינג פוס (Foss) שהיה מהנדס דני פעיל מחתרת. עדות זאת נחשבת אמינה במיוחד והיא ניתנה ב־4 באוקטובר, כלומר באותם ימים ראשונים ממש של רדיפות:

בשעה עשר בערב נפסקו כל קשרי הטלפון והפעולה התחילה [...] לא לקחו את החולים ואף שחררו שוב את אלה, שיכלו להוכיח שהם יהודים למחצה. גם מי שהיה נשוי עם לא יהודים שוחרר [...] כמה משמרות מאסר נאלצו לצלצל בדלת וכאשר היא לא נפתחה הם פשוט חזרו כלעומת שבאו. במקומות אחרים, ואלה היו רבים, הם שברו את הדלתות או פרצו את המנעולים. במקומות רבים פרצו לדירות, שברו רהיטים והעירו את כל בני הבית [...] בכל המקומות נתלו דנים אל כל חוליה וחוליה. בכל מקום התרחשו סצינות איומות [...] מושב הזקנים היהודי [...] הוקף על ידי 150 איש, וכל הזקנים [...] הוצאו. הגרמנים נהגו כאן בגסות שלא תיאמן [...] חקרו אותם [...] הכו אותם ובעטו בהם.²⁹

מה שמושך את העין אינו אכזריות הרודפים דווקא, אלא התנהלותם הרופסת לעומת כל מקום אחר באירופה: התחשבות במצבם הרפואי של היהודים, בזהות של בני זוגם, בדלתות שלא נפתחו בפניהם וכדומה. לא כאן המקום להעמיק בשאלה מדוע אלו היו פני הדברים, אך יש להזכיר

101, 105; גילברט לאסן, 'חסיד אומות העולם בדנמארק, אביב 1943-קיץ 1944', ילקוט מורשת, כח (1979), עמ' 140-146; דוד סומפולינסקי בתוך: יחיל, הצלת היהודים בדניה, עמ' 188; פונדק, שם, עמ' 32, 35, 48-50, 61-62; Flender, *Rescue in Denmark*, pp. 58, 66-67, 95, 100-101, 105, 109-110, 123-124, 132, 156-162, 197-202, 205-206, 210, 212-215; Leo Goldberger (ed.), *The Rescue of the Danish Jews: Moral Courage under Stress*, New York University Press, New York 1987, pp. 100-104, 110, 115-116, 127-130, 134, 147

28 נכון לינואר 2018: <http://www.yadvashem.org/righteous/statistics> (אוחזר ב־25.3.2018). שם מצורפת גם מעין התנצלות על בקשה של המחותרת הדנית שלא להכיר במצילים יחידים, שאם לא כך ודאי היה מספר זה גבוה יותר; וראו את תיאורי פעולתם של חסידי אומות העולם הדנים אצל: Israel Gutman (ed.), *The Encyclopedia of the Righteous among the Nations – Rescuers of Jews during the Holocaust*, I, Yad Vashem, Jerusalem 2007, p. 62

29 מובא אצל יחיל, הצלת היהודים בדניה, עמ' 132-133.

שהיינריך הימלר, המוציא לפועל של תכנית השמדת היהודים של הנאצים, קבע שיש לקיים את הפעולה נגד היהודים בדנמרק בלי לעורר התרגשות גדולה מדי באוכלוסיית הממלכה.³⁰ גורמים גרמניים בכירים דאגו שהיהודים ידעו על הפעולה מבעוד מועד ויוכלו לברוח; כוחות הפעולה נצטוו שלא לפרוץ דלתות בתים בכוח; והמבצע נועד להיות מוגבל לשלושה ימים.

בפרספקטיבה היסטורית נראה שהפעולה הגרמנית הייתה מצומצמת יחסית וכמעין פשרה בין אינטרסים גרמניים מנוגדים.³¹ אמנם כ־20 יהודים התאבדו בתקופת הרדיפות, ועוד כ־20 טבעו בזמן הבריחה לשוודיה³² - אי־אפשר להקל ראש בנתונים אלה - ובכל זאת כל השוואה עם רדיפות יהודים בידי הנאצים במקומות אחרים במלחמת העולם השנייה מאירה את דנמרק באור חיובי יחסית.

רק מיעוטם של כלל הכוחות הגרמניים בדנמרק השתתף ברדיפת היהודים, ולא דווקא המוכשרים שבהם. בסופו של דבר, ספק אם היה גורם גרמני רשמי בדנמרק שצייד בפעולה, ורבים מהם דווקא הפגינו בגלוי את התנגדותם.³³ היו יהודים שהצליחו ממש בזמן הרדיפות להשיג אישור מהגרמנים ולעבור לשוודיה עם מיטלטליהם האישיים.³⁴ יהודים 'לא טהורים' או שנטען כי בני זוגם אינם יהודים, לא נרדפו ואם בכל זאת נתפסו, שוחררו או אפילו הובטח להחזירם לדנמרק לאחר שהתגלתה 'הטעות' - כל זאת לעתים גם ללא צורך בהצגת מסמכים רשמיים. אייכמן עצמו ביקר בקופנהגן ב־2 בנובמבר 1943 והבטיח לשים קץ לרדיפת היהודים בני למעלה משישים ושהיהודים שכבר נשלחו למחנה טרוזיינשטט לא יועברו להשמדה. היהודים הדנים בטרזיינשטט היו מושא קנאתם של שאר היהודים במחנה, והם זכו ליחס מועדף שכלל גם קבלת חבילות וביקור חריג לגמרי של נציגים דנים.³⁵

30 ברוסטיין־ברנשטיין, 'זיסיון הנפל לגרש את יהודי דנמרק', עמ' 307; Hollander, 'The Banality of Goodness', pp. 53-56.

31 יחיל, *הצלת היהודים בדניה*, עמ' 124; Bak, *Nothing to Speak of*, pp. 16, 68; Hollander, *ibid.*, p. 54; Lidgaard, *Countrymen*, pp. 31-35, 44-51; Kirchhoff,

'Denmark: A Light in the Darkness', p. 467.

32 יחיל, שם, עמ' 190; Bak, *ibid.*, pp. 67-82.

33 יחיל, שם, עמ' 109-111, 184-188; Hollander, 'The Banality of Goodness', pp. 53-55; Paulsson, 'The "Bridge over the Øresund"', p. 435; Kirchhoff, 'Denmark: A Light in the Darkness', pp. 467-468.

34 יחיל, שם, עמ' 185; קופל אצל גולדברגר: Goldberger, *The Rescue of the Danish Jews*, pp. 113-114, 117.

35 יחיל, שם, עמ' 132-134, 189, 204-208; וכן עמ' 185, הע' 128; Bak, *Nothing to Speak of*, pp. 85-106; Hollander, 'The Banality of Goodness', p. 55; Kaznelson, 'Northern Light in White Coats', pp. 159-160.

הרופא יורגן גרספלט (Gersfelt) היה גם הוא חבר בקבוצה מחתרתית שדאגה להברחתם של יותר מאלף יהודים. בספרו *Saadan narrede vi Gestapo* (כיצד שיטינו בגסטאפו, 1945) תיאר גרספלט כמה קלה הייתה פעולת ההברחה בחתילתה - רק לאחר 36 שעות הופיעו כוחות גסטאפו על המזח והחלו לעצור את צוותי הסיירות, וגם אז, כוחותיהם היו מצומצמים. כאשר הצטרפו אליהם כוחות הצבא הגרמני, הסתבר שהחיילים אינם נלהבים כלל לשתף פעולה עם פעולות הרדיפה. החיילים העלימו עין ולפעמים אפילו שיתפו פעולה עם היהודים במנוסתם.³⁶ יורגן קילר (Kieler), שהתפרסם בזכות פעילותו המחתרתית נגד הנאצים, העיד כי כ־1,500 יהודים הוברחו בידי קבוצת המחתרת שהייתה בהנהגתו, בלי שאף אחד מהם איבד את חייו.³⁷ ברטלסן, שעמד בראש קבוצת לינגבי (Lyngby) שיש לה זכויות רבות בהברחת יהודים מדנמרק לשוודיה, כתב על אחד מידידיו שנחתך בגילוח: 'ניתנה האמת להיאמר: היה זה הדם האחד שנשפך בכל פעולותיה של קבוצת לינגבי'.³⁸ ואחר כך: 'ברור היה כי הגרמנים לא היו נלהבים ביותר, ועל כל פנים, לא חרוצים או חכמים ביותר במה שנוגע למצוד'.³⁹ אם כן, דווקא המצילים הבולטים אינם מסתירים את הפסיביות של הגרמנים ברדיפות. ברטלסן טען שהשתדל שלא להאדיר או להמעיט בתיאוריו, פשוט משום שאין צורך בכך - הברחת היהודים, כך ברטלסן, היא רק סיפור על אנשים פשוטים שניסו ככל יכולתם לבצע את משימתם הפשוטה. בסקרו את התנאים האובייקטיביים, הוא קבע בפשטות: 'לנו, בדנמרק, הייתה אפשרות טובה יותר לעזור ליהודים הנרדפים מאשר האפשרות שהייתה לחבריהם במדינות אחרות'.⁴⁰

מבצע ההברחה ברובו לא התנהל בצל סכנת חיים ממשית, ודי אם נבחן את העובדות הסטטיסטיות כדי להעמיד בשאלה את הסכנה שהייתה טמונה ברדיפות. כמובן, אין לזלזל בחרדתם של הניצולים או באומץ לבם של המצילים. כפי שמציין

36 פונדק אצל גולדברגר: *Goldberger, The Rescue of the Danish Jews*, pp. 86-88;

ראו גם את עדותו של לאסן, חסיד אומות העולם: לאסן, *ילקוט מורשת*, עמ' 142.

37 קילר אצל גולדברגר, שם, עמ' 147. גם אם קילר הגזים, מספר הניצולים שאפשר לזקוף

לזכות פעילות קבוצתו נמדד במאות. בכל מקרה, אחד מפעילי הקבוצה כן שילם בחייו

על מעורבותו בהצלת היהודים, אך גם זה כנראה היה יכול להימנע אילו הופעל שיקול

דעת נכון יותר; ראו גם: *הצלת היהודים בדניה*, עמ' 169-172; פונדק, *דנמרק זה*

לא יכול לקרות, עמ' 21-22, 30-32; Flender, *Rescue in Denmark*, pp. 32, 54-55;

116-128; פונדק אצל גולדברגר: *Goldberger, The Rescue of the Danish Jews*,

pp. 90-91; Kaznelson, 'Northern Light in White Coats', pp. 153-164.

38 ברטלסן, *אוקטובר 43*, עמ' 18.

39 שם, עמ' 31-32, 88 ו' 106.

40 Asch, in Bertelsen, *October* 43, pp. 14, 18-19, Introduction

פונדק: 'אף אחד מאיתנו לא הבין בזמן הזה שכמעט 95 אחוז מיהודי דנמרק ינצלו. הדבר היחיד שידענו הוא שאנחנו בסכנת גירוש על ידי הגסטאפו'.⁴¹ אבל צריך לזכור שמיתוסים אינם נכתבים בלהט האירועים אלא מתפתחים בדיעבד.

'מיתוס ההאחדה'

כבר הזכרתי לעיל את אותות הכבוד הקולקטיביים שזכו בהם העם והמחתרת הדנים. אתר יד ושם מדגיש את בקשתם של חברים במחתרת הדנית שלא להכיר במצילים דנים יחידים.⁴² הקולקטיביות הזאת היא המיתוס שהתקבע ביחס למצילים; שלום אש, למשל, זוקף את ההצלה לכלל העם הדני, 'מהאורח רם הדרג, המלך כריטיאן העשירי הזקן והאצילי [...] עד לדייג הצנוע ביותר', ומוסיף כי מבצע ההצלה 'לא יכול היה לצאת לפועל אילו לא היה מגויס שיתוף הפעולה הנלהב של כל חלק מן האוכלוסייה'.⁴³ יחיל החריגה את דנמרק מהארצות השונות שהיו תחת הכיבוש הנאצי, וציינה שלא היהודים נדרשו להוכיח את הזדהותם עם העם המארח או לדרוש את זכויותיהם, אלא העם המארח הוכיח בהתנהגותו את הזהות שבין האינטרסים הלאומיים שלו ובין גורל היהודים.⁴⁴

יחיל משתמשת במונח 'עם מארח'; ואולם, האם באמת נכון להתייחס אל העם הדני כאל ישות אחת? איך עם 'מתנהג'? כחלק מ'מיתוס ההאחדה' הוצג העם הדני כגוף אחד, שהתגייס מגדול ועד קטן להצלת היהודים. אבל גם אם נקבל את המספר הדמיוני שנקב פאולסון, של 10,000 דנים שהיו מעורבים בפעולת ההצלה,⁴⁵ הרי מדובר באחוז לא גדול מכלל האוכלוסייה.

מיתוס זה מהווה חלק ממיתוס אחר, רחב יותר, שרווח מאוד עד לשנות השישים של המאה ה-20, ולפיו מקובל לתאר את העם הדני כולו כמאוחד בהתנגדותו לכובש הגרמני, וממילא היחס ליהודים נתפס כביטוי להתנגדות זו. בשנים שלאחר מכן פורסמו מחקרים שבהם כבר תוארה המחתרת גם ככזאת שחתרה תחת הרשויות הדניות ושלא תמיד פעלה על דעתם של חלקים גדולים של האוכלוסייה.⁴⁶ קילר,

41 פונדק אצל גולדברגר: Goldberger, *The Rescue of the Danish Jews*, p. 88.

42 ראו לעיל הערה 29; וראו גם: 'הצלת יהודי דנמרק', אתר יד ושם: <http://www.yadvashem.org/he/righteous/stories/denmark>.

(אוחזר ב-25.3.2018).

43 Asch in Bertelsen, *October* 43, pp. 9-10

44 יחיל בתוך: גוטמן, *נסיונות ופעולות הצלה*, עמ' 507.

45 Paulsson, 'The "Bridge over the Øresund"', p. 458; Kirchhoff, 'Denmark: A

Light in the Darkness', p. 474

46 Kaznelson, 'Northern Light in White Coats', pp. 131-132; Andrew Buckser,

'Rescue and Cultural Context during the Holocaust: Grundtvigian Nationalism and the Rescue of the Danish Jews', *Shofar*, 19 (2001), pp. 1-2

אותו מנהיג מחתרתי שהוזכר לעיל, העיד כי העם עצמו היה מפולג, לפחות עד אוקטובר 1943, בין הרוב שסבר כי ההתנגדות לכובש צריכה להיות פסיבית, ובין מיעוט שהעדיף את ההתנגדות הפעילה ואת ההתקוממות הגלויה והרשמית שאפיינה את שכנתם נורווגיה. מעניין לציין כי לדעתו מחלוקת זו הייתה לגיטימית בהתחשב בתנאים, אך עמדתה של הממשלה הדנית לא הייתה מקובלת עליו כלל, והוא משווה אותה לגרמנים: 'התנועה המחתרתית המתפתחת נאלצה להתמודד מול שני אויבים, הרשויות הדניות והגרמנים'.⁴⁷ בהקשר זה אזכיר את הצטרפותה של דנמרק לברית האנטי־קומוניסטית בשנת 1941 לאחר שהופעל עליה לחץ מצד הגרמנים, את המעצר ההמוני של פעילים קומוניסטים ואת הסערה הציבורית שהתעוררה בשל כך.⁴⁸

עדותו של קילר מבדילה בין המחלוקת הציבורית בעניין היחס הנכון לכובש הנאצי ובין תמימות הדעים הציבורית בעניין הצלת היהודים. לפיו, רק לנוכח הסכנה שריחפה על היהודים הפכו הדנים למאוחדים. בכל התקופה שבה סייעו ליהודים, הם לא נתקלו אפילו בכוגד אחד, לעומת שלל הדנים הבוגדים שהסגירו אותם, ושאותם נאלצו לחסל, בהמשך הפעילות המחתרתית.⁴⁹ כך, גם אם קילר מתנגד למיתוס 'העוֹטֵף' - ומראה שהעם הדני לא היה מאוחד כלל בהתנגדותו לנאצים - בכל זאת הוא מטפח את 'מיתוס ההאחדה' בהקשר של הצלת היהודים.

הברחת היהודים אכן זכתה לתמיכה רחבה כמעט מכל שכבות האוכלוסייה הדנית,⁵⁰ וקשה למצוא עדות על דני שהתבקש לסייע ליהודי וסירב; גם גורמי השלטון הדניים בהחלט עשו לא מעט כדי למנוע מהגרמנים לפגוע ביהודים;⁵¹ ובכל זאת, המציאות לא הייתה כה ורודה. החברה הדנית, על כל שכבותיה, כללה גם גורמים פרו־נאציים ואנטי־שימיים. אלפי דנים הצטרפו בהתנדבות לכוחות הנאציים - לאחר החוקים האנטי־קומוניסטיים שנחקקו באוגוסט 1941 במיוחד, אבל גם קודם לכן - חיילים דנים, למשל, היו מעורבים בפעילים ברציחות המוניות של יהודים באוקראינה.⁵²

47 קילר אצל גולדברגר: Goldberger, *The Rescue of the Danish Jews*, pp. 142-143. ואכן, בדבריהם מאז של בכירי המנהיגים הדנים אפשר לשמוע אהדה לגרמנים, ראו: יחיל, **הצלת היהודים בדניה**, עמ' 22-23.

48 יחיל, שם, עמ' 30-31, 64; Lidegaard, *Countrymen*, p. 17; pp. 21-28.

49 קילר אצל גולדברגר: Goldberger, *The Rescue of the Danish Jews*, pp. 146-152. 50 Kirchoff, 'Denmark: A Light in the Darkness', pp. 475-476.

51 יחיל, **הצלת היהודים בדניה**, עמ' 31, 48-45, 72-70; Lidegaard, *Countrymen*, pp. 19-20, 29-30.

52 יחיל, שם, עמ' 57-74, 191; Vilhjálmsson and Blüdnikow, 'Rescue, Expulsion, and Collaboration', pp. 7-11; Lidegaard, *ibid.*, p. 23; Kirchoff, 'Denmark: A Light in the Darkness', p. 475.

בתוך דנמרק היו גם מקרי הלשנות על יהודים ועל סייענים והסגרתם, ומקרי סחטנות של דנים שניצלו את מצוקת היהודים המפוזרים כדי לגרוף ממון לכיסם.⁵³ הצלב האדום הדני או לפחות העומד בראשו, לא סייע להברחת היהודים, ולא זו בלבד אלא שאף פנה לגרמנים והציע להם להסגיר את יהודי דנמרק תמורת שחרור חיילים דנים כלואים, או החזקת היהודים כבני ערובה כדי למנוע פעולות חבלה של המחתרת הדנית.⁵⁴ מעדותו של פוס בעניין פעולת החיפוש והתפיסה של יהודי דנמרק שהבאתי לעיל, ניתן ללמוד שכל חוליה גרמנית כללה גם דני אחד. ברטלסן אמנם זקף את ההתנגדות לנאצים ואת פעולת ההברחה לזכות העם הדני כולו, אך עם זאת הזכיר את אותם דנים שלטענתו היו רודפי היהודים הנלהבים ביותר.⁵⁵

בשנת 2001 פרסם אנדרו בקסר (Buckser) מאמר שבו הציג את הצלת היהודים כמעשה חריג בדפוס הפעולה הדני מול הכובש הנאצי, וביקש למצוא את ההסבר לפעולה במשמעותם הסימבולית של היהודים ושל גירושם במדינה. מאמרו נפתח בעדות הזאת:

הייתה שם משאית גרמנית ומאחוריה צמודה משאית משטרה דנית. ניגשתי לקצין צעיר: 'מה קורה כאן?' שאלתי והוא ענה, חיזור מכעס: 'זה השלבורגפולק [Schalburgfolk, כוחות אס.אס. דניים], שרודפים אחרי סנדלר יהודי, שחזיר כזה או אחר הלשין עליו - השכן קרא למשטרה [...] המנוולים! את יודעת, אף פעם לא אהבתי יהודים, אבל אנחנו בשום פנים ואופן לא יכולים להיות חלק מזה!'.⁵⁶

החזית הדנית להצלת יהודים, שהייתה מאוחדת לכאורה, גם היא הייתה מגוונת במרכיביה. מעדויות שונות ניתן ללמוד כי גם בחוף המבטחים השוודי נתקלו

53 ברטלסן, *אוקטובר 43*, עמ' 52-57, 103-108; יחיל, שם, עמ' 177, 185-186; פונדק, *בדנמרק זה לא יכול לקרות*, עמ' 48-50, 53, 60, 76, 82-83; Bak, *Nothing to Speak of*, pp. 37-41, 52; Hollander, 'The Banality of Goodness', p. 54; Kaznelson, 'Northern Light in White Coats', pp. 159-160; Flender, *Rescue in Denmark*, Goldberger, *The Rescue of the Danish*: גולדברגר: Jews, p. 107; Kirchhoff, *ibid.*; Andrew Buckser, 'Modern Identities and the Creation of History: Stories of Rescue among the Jews of Denmark', *Anthropological Quarterly*, 72 (1999), p. 7.

54 יחיל, שם, עמ' 127-126; Vilhjálmsón, 'The King and the Star', pp. 113-114; Kirchhoff, 'Denmark: A Light in the Darkness', p. 475.

55 Asch in Bertelsen, *October* 43, pp. 14, 19-20, Introduction עמ' 184.

Buckser, 'Rescue and Cultural Context', p. 1 56

הפליטים היהודים ביחס אנטישמי מצד הפליטים הדנים האחרים שלא היו יהודים. חלק מביטויי האנטישמיות באו מאנשים שהיו פעילים בתנועת ההתנגדות לנאצים.⁵⁷ לאחר המלחמה, ביטויי האנטישמיות בדנמרק היו מובהקים פי כמה, גסים ומסוכנים, אך הבעיה הושתקה - המגמה האנטישמית לא התאימה לתדמית שבה ביקשה דנמרק להיאחז, ולא התאימה לציבור היהודי שבכל זאת הכיר טובה למציליו.⁵⁸

בשנים האחרונות כבר התחלף הנרטיב המקובל לגבי העם הדני המאוחד בהתנגדותו לכיבוש, ומדיניות 'המשא ומתן' המפורסמת של הממשל הדני נתפסת בדרך כלל במחקר העכשווי כשיתוף פעולה מלא עם הנאצים.⁵⁹ הדור הצעיר של ההיסטוריונים הדנים, בפרסומים מאז שנות התשעים של המאה ה-20, הראה שמצבם של יהודים בדנמרק, גם לפני תחילת הרדיפות, לא היה נוח כל כך כפי שנהגו לחשוב;⁶⁰ חברות דניות השתמשו בעובדי כפייה יהודים מחוץ לדנמרק; יהודים הודרו מהזירה הציבורית, סבלו מהפליה לרעה בעבודה, פוטרו או הודחו בהסכמה שבשתיקה מצד הרשויות; דנמרק סירבה לקלוט פליטים יהודים מגרמניה החל בשנת 1935, וגירשה כאלה שכבר היו בדנמרק אל מותם.⁶¹ בשנת 2005 פרסם ראש ממשלת דנמרק התנצלות רשמית בפני היהודים על גירוש הפליטים בשנים 1940-1943, אך מעבר לאותו גירוש קטן בהיקפו, ולצד החוק הדני שהבטיח פיצויים לאזרחים ששבו מטרזיינשטדט, יהודים שלא היו אזרחים נאסרו או גורשו מדנמרק עם חזרתם לתחומיה בתום המלחמה.⁶²

גם האופן שבו תוארה שיבתם של היהודים לדנמרק⁶³ השתנה לאורך השנים. לעומת התמונה האידיאלית שהוצגה במחקרים מהעשורים הקודמים, מחקרים

57 יחיל, הצלת היהודים בדניה, עמ' 252-253; Vilhjálmsón and Blüdnikow, 'Rescue, Expulsion, and Collaboration', p. 13; Bak, *Nothing to Speak of*, pp. 121-134.

58 יחיל מביאה דוגמאות מועטות לדיון ציבורי באנטישמיות, שבכל זאת התקיים בדנמרק שלאחר המלחמה, ובעיקר חשוב להזכיר את קולו של הרב מלכיאור בעניין זה. ראו: יחיל, שם, עמ' 260-262.

59 Vilhjálmsón and Blüdnikow, 'Rescue, Expulsion, and Collaboration', pp. 7-11; Hollander, 'The Banality of Goodness', p. 55

Vilhjálmsón and Blüdnikow, *ibid.*, p. 15 60

Bak, *Nothing to Speak of*, p. 16; Vilhjálmsón and Blüdnikow, *ibid.*, pp. 3-7, 11, 19-20; Lidegaard, *Countrymen*, pp. 12-14, 22, 37 61

יחיל, הצלת היהודים בדניה, עמ' 259; Vilhjálmsón and Blüdnikow, *ibid.*, pp. 171-175; 62
Blüdnikow, *ibid.*, pp. 12, 16

Flender, *Rescue in Denmark*, pp. 249-254 63

מהשנים האחרונות כבר מראים תמונה עגומה למדי. הפליטים חוו מצוקת דיור חמורה וכ־20 אחוזים מהם עברו דרך מחנות פליטים; שישה מחנות כאלה קמו בקופנהגן, והתנאים בהם היו קשים למדי. רבים מהיהודים מצאו שהדירות הישנות שלהם כבר אינן ברשותם ורכושם נעלם.⁶⁴ אין בנתונים אלה דבר חריג - זהו המצב הטבעי ששרר בכל מקום אחר שאליו חזרו פליטים לאחר המלחמה, וגם מי שלא היו יהודים חוו אותו. הדבר הבולט בחריגותו בפרשה הוא הפער שבין המציאות ובין המיתוס.

'מיתוס הפסיביות'

כבר הזכרתי לעיל את אמירתה של יחיל כאילו העם הדני הפגין את אצילותו בעת שהיהודים לא נדרשו לעשות דבר למען הצלתם. בנימה דומה משייכת יחיל את דנמרק לסוג הארצות שבהן הייתה ההצלה יזמה של האוכלוסייה, וכל שנדרש מהיהודים היה הסתגלות מהירה ליזמה זאת. הקהילה היהודית בדנמרק, לפי יחיל, הייתה מהפסיביות ביותר בקרב הקהילות היהודיות באירופה; היא לא יזמה שום פעילות פוליטית עצמאית, והנהגתה דחתה כל פעולה מאורגנת להצלה עצמית. יותר מזה, ראשי הקהילה סירבו בתוקף להאמין כי יבולע לה.⁶⁵ ההיסטוריון יעקב טלמון כתב בדברי הפתיחה לספרה של יחיל על יהודי דנמרק: 'לא עזרה עצמית עמדה להם בעת צרה. הישועה באה מבחוץ'.⁶⁶

'מיתוס הפסיביות' מציג את היהודים כקולקטיבי, כמעין 'צאן מובל להצלה', שבמקרה הטוב לא הפריע להצלתו. את הביטוי המוקדם ביותר לכך, עוד לפני תחילת הרדיפות, נתן ארגון ה־NADA. בפברואר 1942 הוא הוציא הודעה מופרכת לעיתונות ולפיה יהודי דנמרק פנו למלך כך: 'תמיד התייחסו אלינו יפה בדנמרק, ואנו מבינים שנוכחותנו מקשה עליכם. אם הסגרתנו תקל על מצב העניינים, בבקשה הסגירו אותנו'.⁶⁷

עדות בעלת השפעה משמעותית יותר נתן הנס הדטופט (Hedtoft), מנהיג המפלגה הסוציאלי־דמוקרטית ולימים ראש ממשלת דנמרק. ב־28 בספטמבר 1943 הודלף לאוזניו דבר תכנית הגירוש, והוא מיהר אל ראש הקהילה היהודית בדנמרק, ס"ב הנריקס (Henriques): 'אמרתי לו נרגש, עצב וכעוס כאשר הייתי - [...] עליך להזהיר כל יהודי המתגורר בעיר זו. ברור כי אנו מצדנו נכונים להגיש לכם כל עזרה'.

64 יחיל, *הצלת היהודים בדניה*, עמ' 259; Bak, *Nothing to Speak of*, pp. 161-171; Buckser, 'Modern identities', p. 8.

65 יחיל, שם, עמ' 125; יחיל בתוך: גוטמן, *נסיונות ופעולות הצלה*, עמ' 508-510.

66 יעקב טלמון בתוך: יחיל, שם, עמ' ז.

67 Vilhjálmsón, 'The King and the Star', pp. 111-113

[...] תגובת מר הנריקס הייתה שונה לחלוטין מהתגובה לה צפיתי. הוא הטיח בפני שתי מלים בלבד: "אתה משקר".⁶⁸

הדטופט עצמו אמנם ממשיך ומספר שבסופו של דבר הנריקס בכל זאת השתכנע וכי למחרת כבר הופצה הידיעה בקרב היהודים; ואולם המיתוס התקבע בגרסה שונה, ופלנדר למשל כתב כי הדטופט נכשל בניסיונות לשכנע את הנריקס ונאלץ לחפש דרכים אחרות כדי להביא את הידיעה לאזני היהודים.⁶⁹ קשה להאמין שהיה לפלנדר מקור אחר מלבד אותה עדות של הדטופט, שהרי אף אחד אחר לא היה נוכח באותה פגישה. וכך, אפשר לראות את המיתוס מתפתח ממש מול עינינו - נשיא הקהילה היהודית שהתקשה להאמין לחדשות הרעות הפך עם השנים למי שפשוט אינו מסוגל לכך וההצלה מתבצעת מאחורי גבו. מתוקף תפקידו של הנריקס, אין מקום להניח שהוא לא הביא בחשבון את האפשרות של הרדיפות. גם אם התבטא בצורה זו, אפשר לנחש שעשה כן רק כי הניח שהידיעה תגיע אליו בצורה רשמית יותר. על כל פנים, לאחר שהיו הרדיפות לעובדה מוגמרת, התגייס הנריקס לטובת הפליטים.⁷⁰ בפתח ספרו של ברטלסן קל להתרשם מהפטרוניות של המצילים הדנים ומא־הרלוונטיות של היהודים במעשה ההצלה, אך כאשר ההצלה תופסת תאוצה, פתאום דווקא היהודי דוד סומפולינסקי מתואר כנפש החיה של פעולות ההצלה:

את העובדה כי אנשים כה רבים - כארבע או חמש מאות איש - ביקשו את עזרתנו [...] יש לזקוף, בעיקר, לזכותו של דויד. [...] במובן מסוים היה צעיר זה מחוללה האמיתי של פעולת ההצלה [...] אגה דרש כי דויד ישלח מיד לשוודיה. אולם אני לא יכולתי להסכים לזאת. [...] לא יכולנו לוותר עליו. [...] דוד] החליט שלא לעזוב את דנמרק בטרם יגיעו אל חוף מבטחים כל היהודים הזקוקים לעזרתו.⁷¹

נקודת המבט היהודית הייתה מורכבת למדי: יהודי דנמרק לא הרגישו מאוימים כמו אחיהם בשאר ארצות אירופה, אפילו לא תחת הכיבוש הגרמני. 'מיתוס המלך', כפי שראינו, כבר התפתח בתקופה זו. היהודים הרגישו תמיכה רחבה מהאוכלוסייה הדנית ומגורמי השלטון הדניים, ובסך הכול האמינו כי הם מוגנים מפני תוקפנות גרמנית.⁷²

68 הנס הדטופט במבוא לספר של ברטלסן, אוקטובר 43, ללא ציון מספר עמוד.

69 Flender, *Rescue in Denmark*, p. 51

70 ברטלסן, אוקטובר 43, עמ' 41-43; יחיל, הצלת היהודים בדניה, עמ' 181; ראו גם את עדותו של הנריקס אצל וילהלמסון: Vilhjálmsson, 'The King and the Star', pp. 114-115.

71 ברטלסן, שם, עמ' 14-16; ראו עדות תומכת לפעלו של סומפולינסקי גם אצל: פונדק, בדנמרק זה לא יכול לקרות, עמ' 40; יחיל, שם, עמ' 152-153, 176.

72 יחיל, שם, עמ' 151-152; Flender, *Rescue in Denmark*, pp. 32-33.

כאשר בכל זאת עלו בראשם רעיונות אקטיביים, השלטונות הדניים ביקשו מהם להימנע מכל פעולה מחתרתית שעלולה לספק לנאצים עילה להתנכלות.⁷³ מקרה מפורסם נקשר להרמן ולדמן (אורי יערי) וחבריו החלוצים ששהו בהכשרה חקלאית בדרכם לארץ ישראל ופעלו במחתרת. הם ערכו אימונים ותכננו בריחה נועזת, צמודים לתחתיות של קרונות רכבת. חברי הקבוצה, שנמנו בה כ-40 איש, ניסו את השיטה וחלקם הצליחו לצאת מדנמרק, ואז גם לחזור; חלקם הצליחו פחות, ונתפסו. לאחר עימות עם הקהילה היהודית, שהתנגדה לפעולות שסיכנו את הסטטוס־קוו השקט, עשרה חברים מהקבוצה נמלטו לשוודיה באביב 1943. הגרמנים העבירו בשל כך אזהרה חמורה לשלטונות הדניים, ולדמן עצמו נשאר בדנמרק והצטרף לקבוצה מחתרתית, עד שנפל, עקב הלשנה, לידי הגסטאפו.⁷⁴

ברטלסן מצדו ביקר את 'החושבים שבידם המפתח לכל השאלות והמאשימים את היהודים, כשם שעשו בעבר, על שהניחו את עבודת־ההצלה בידי אחרים', והזכיר כי ממש עד לתחילת הרדיפות עצמן, 'יעצו השלטונות הדניים ליהודים שלא יערכו פינוי כללי כדי להימנע מלעורר את חשדות הגרמנים ושלא לגרור על ידי כך רדיפות מצדם. עצם־המחשבה על בריחה מאורגנת נדונה לכשלוך מלכתחילה'.⁷⁵ בראשית 1943 כבר דנו מנהיגי הקהילה היהודית בשאלה אם נכון יהיה להכין בריחה המונית מפני הגרמנים, אך באותו הזמן לא היה אפשר לצפות את התנהגות השוודים והוסכם שבריחה מאורגנת והמונית היא חסרת סיכוי.⁷⁶ השתיקה של ההנהגה היהודית והיעדר הפעולה מצדה נבעו דווקא מתוך הכרת המצב ומחשש לפגוע בסיכויי ההינצלות. לעומת זאת, ארגונים יהודיים, כמו גם יחידים יהודים, פעלו נמרצות להטבת מצבם של פליטים יהודים שהגיעו לדנמרק.⁷⁷

מספר היהודים שפעלו לסייע בהברחת אחיהם אינו גדול, אך היו כאלה בהחלט. אמנם לא הייתה התארגנות יהודית עצמאית משמעותית בפעולת ההצלה, אך יש לזכור שקשה מאוד לארגן משהו כאשר אתה עצמך נתון בבריחה, ושגם היזמות הדניות התארגנו רק בזמן הרדיפות עצמן, ולא מבעוד מועד. גם ההצלה בידי דנים נעשתה כמעט תמיד בידי יחידים חדורי מוטיבציה, או קבוצות קטנות של חברים

73 יחיל, שם, עמ' 265.

74 יחיל, שם, עמ' 147-148, 176-177, 268; פונדק, בדנמרק זה לא יכול לקרות, עמ' 40-44; אותם חלוצים לא היו היחידים שנמלטו לפני אוקטובר 1943. כשישים יהודים נמלטו לשוודיה בחודש שקדם לפעולה. ראו: Kirchoff, 'Denmark: A Light in the Darkness', p. 467. היו גם כאלה שעשו זאת מיד עם תחילת הכיבוש הגרמני, בדצמבר 1940. ראו למשל:

Gutman, *The Encyclopedia*, p. 63.

75 ברטלסן, אוקטובר 43, עמ' 41-42.

76 יחיל, הצלת היהודים בדניה, עמ' 145-146.

77 Vilhjálmsón and Blüdnikow, 'Rescue, Expulsion and Collaboration', p. 6

בהתארגנות ספונטנית. הצלת יהודי דנמרק הייתה פעולה קצרה, גם בטווח הזמן הכללי - שבועות מספר, וגם ברמת הפרט - כל יהודי שהוצל יצא מטווח 'הרדאר' הגרמני, לעומת ההצלה האופיינית בשואה, שהייתה מתמשכת. נוכח כל זאת, דומה שקביעה בדבר פסיביות היהודים אינה אלא פרשנות מגמתית שבאה להאדיר את הדנים המצילים יותר מלשרת את האמת ההיסטורית. ההיסטוריון קירשהוף קבע כי הפסיביות שייחדה באמת את פרשת רדיפות היהודים בדנמרק מכל מקבילותיה בזמן השואה, הייתה של הכוחות הרודפים דווקא.⁷⁸

סיכום

במאמר זה ביקשתי לנתח את ארבעת המיתוסים המרכזיים הנלווים לסיפור הצלת יהודי דנמרק כפי שהתקבע בתודעה הכללית ובהיסטוריוגרפיה:⁷⁹ זה המאדיר את מלך דנמרק; זה המעצים את הסכנה שהיהודים ומציליהם היו נתונים בה בזמן הרדיפות; זה הטוען שהעם הדני היה מגובש כאיש אחד ברצונו להציל את היהודים; וזה הטוען שהיהודים לא עשו דבר וניצלו רק בזכות היזמה הדנית. ביקשתי להראות שמיתוסים אלה לא נוצרו יש מאין ושלבט מפוכח, בפרספקטיבה הראויה וממרחק הדורות, מראה מדוע וכיצד הם התפתחו. במידה רבה ניתן לטעון כי מיתוסים אלה הומצאו וטופחו ביד מכוונת, שביקשה להגדיל את משקלם על כף המאזניים אל מול שיתוף הפעולה המפוקפק של דנמרק עם הנאצים בזמן מלחמת העולם השנייה. סקירת המיתוסים מאפשרת להיווכח כי אלה אינם סיפורי פולקלור תמימים שהתפתחו מאליהם, אלא מכלול שמשדרת אינטרסים מסוימים בבניית הזיכרון הקולקטיבי.

מובן שאין בהפרכתם של מיתוסים אלה כדי לפגום בייחודיותו ובאצילותו של סיפור ההצלה עצמו. שקר טוב, כך אומרים, יש בו גרעין של אמת; למרות הניסיונות ההיסטוריים המתמשכים להאיר את סיפור הצלת יהודי דנמרק באור הרואי פחות, ומדויק יותר, הרי מקומו של סיפור הצלה ייחודי זה מובטח. אולם ישנה חשיבות בהבנת הגורמים שיצרו וטיפחו את המיתוסים האופפים אותו ואשר מסייעים לצמיחתו.

78 Kirchoff, 'Denmark: A Light in the Darkness', p. 469

79 מפאת קוצר היריעה, לא נדונו כאן כמה שאלות שראוי היה להתייחס אליהן. למשל, מהי המחותרת הדנית שנהוג לזקוף לזכותה את ההצלה? האם זה היה נציג הרייך בדנמרק, ד"ר בסט, שהגן על היהודים, או שהוא דווקא שיום את גירושם? האם הנספח הגרמני, דוקוויץ, ראוי לתואר 'חסיד אומות העולם' שהוענק לו? תשובות על שאלות כאלה חושפות מיתוסים נוספים בפרשה.

מבחינה דנית, דומה שעלינו לתחם את כל הדיון שערכנו בתוך דיון אחר, אשר כמעט שאינו נדון במחקר הישראלי, אך הוא מעסיק את הציבור ואת ההיסטוריונים הדנים לאורך השנים: האם מדיניותה של הממשלה אל מול הכובש הנאצי הייתה האסטרטגיה הנכונה לזמנה? מה היה קורה לדנמרק אילו הייתה מתנגדת לכובש כמו שעשתה נורווגיה שכנתה? מה היה קורה לאירופה אילו כל הארצות היו מרכינות את ראשן כפי שהרכינה דנמרק? שאלות אלו הן השאלות היסודיות שהמיתוסים שנסקרו משמשים כלי שרת בגיבוש התשובות המורכבות עליהן. אין ספק שסיפורם של היהודים בדנמרק, וכל שכן גורלם, ייחד את דנמרק מכל הארצות הכבושות האחרות באירופה, אך גם אין ספק שהסיפור נתן לדנמרק לגיטימציה להתנער מחיבוקה עם הכובשת המובסת ולדרוש את זכויותיה בצד המנצח.

מבחינה יהודית, טיפוח המיתוסים היה כמעין הכרת תודה של המוצלים למצילים. בשורה התחתונה יהודי דנמרק ניצלו, ורבים מהם חזרו לדנמרק ונשארו שם, והיה נוח לכולם לשייך את דנמרק לצד של 'הטובים'. כך כתב השר לשעבר מיכאל מלכיאור על העדות של דודו דוד מלכיאור במשפט אייכמן:

לכאורה, עדותו [...] בעניין הצלת יהודי דנמרק, לא הוסיפה דבר לכתב התביעה [...] אך [...] באמצעות משפט אייכמן [...] נחשף דור שלם לשואה, לעוצמת הרוע של הנאצים ועוזריהם. ההמונים שעקבו בדריכות אחרי העדויות המצמררות היו עלולים להסיק שבבחירה בין טוב לרע, טבע האדם תמיד יבחר ברע. דודי, שפרס בעדותו את סיפור הצלת יהודי דנמרק, סייע לתביעה בכך שהוכיח כי יש לא רק בני אדם יחידים, אלא גם עמים שלמים, שבשעה שניצבות בפניהם בחירות קשות, מחליטים לבחור בטוב גם תוך סיכון חייהם.⁸⁰

דברים מסוג זה, שנכתבו לפני שנים אחדות בלבד, ממחישים איך שרדו המיתוסים עד לימינו ממש. דנמרק הפכה למצילה, ולא זו בלבד אלא גם לדוגמה לכך שטוב הלב לא פס מן העולם גם בזמנים החשוכים ביותר, ודוגמה לכך שלפחות 'בפינה נידחת' זו של העולם, מבחינה מוסרית, היטלר הובס. יחיל, אולי ההיסטוריונית המשפיעה ביותר על מחקר יהודי דנמרק, סיכמה את מחקרה במשפט: 'הנסיון הדני מלמדנו כי הייתה קיימת האפשרות להשפיע על הגרמנים ועל מעשיהם כלפי היהודים'.⁸¹ וזאת אולי התוספת המשמעותית ביותר למיתוסים - הם

80 מיכאל מלכיאור, 'ברוך הבא, נסיך דנמרק', הארץ, 29.10.2013. <https://www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2151968> (אוחזר ב-25.3.2018).

81 יחיל, הצלת היהודים בדניה, עמ' 270.

באים כדי להוכיח שהתנגדות לנאצים הייתה אפשרית, וכי לו רק היו מתנהגים שאר העמים כפי שהתנהגו הדנים, תוצאות המלחמה היו אחרות, מבחינתם של היהודים לפחות. מאמר זה הראה שאלו אמונות תמימות שמתקשות לעמוד במבחן המציאות.